

МЕТЕОРОЛОШКА И АСТРОНОМСКА ОПСЕРВАТОРИЈА У БЕОГРАДУ ТОКОМ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Астрономска и метеоролошка опсерваторија у Београду основана је 1887. године. У почетку је радила у изнајмљеним просторијама, да би се 1891. године уселила у зграду специјално пројектовану и изграђену према потребама своје делатности, у којој је и данас.

Зграда се налази на југозападном крају Београда, на узвишици западног Врачара. То је једноспратна кућа са сутереном, високим партером, спратом и мансардом. На крову је тераса, са платформом за метеоролошке инструменте.

Почетком века у сутерену су биле собе за млађе сараднике, радионице и просторије за смештај разног материјала. У партеру је био стан за управника, мала управникова радионица за метеоролошке и астрономске инструменте, учионица за предавања и библиотека. На првом спрату су се налазиле, као и данас, канцеларије и просторије са инструментима. Опсерваторија је већ у то време поседовала телеграф и телефон, што је било неопходно да би се редовно обављала међународна размена метеоролошких података.

Дуги низ година је Опсерваторија радила у оквиру Велике школе, касније Универзитета, као део Катедре за астрономију и метеорологију и у њој су праксу обављали ћаци и студенти. Неки од њих су касније постали хонорарни сарадници у Опсерваторији на пословима метеоролошких осматрача, а као надокнаду за тај рад су добијали хонорар и смештај у опсерваторијским просторијама.

Оснивач и управник Опсерваторије био је Милан Недељковић, рођен у Београду 1857, где је и умро у дубокој старости 1950. године. Велику школу је завршио 1876. године као најбољи ћак генерације. На њој је наставио да ради као професор математике и доцент физике. Од 1879. до

1884. године борави у Паризу на специјалистичким студијама из астрономије и метеорологије, а по повратку бива изабран за професора из тих предмета на Великој школи.

ПОЧЕТАК ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Када је јула 1914. године започео први светски рат, на месту управника београдске Опсерваторије налазио се проф. Милан Недељковић. Већ на самом почетку рата били су мобилисани осматрачи и управников помоћник проф. Драгиша Марјановић. Пошто Милан Недељковић није добио никаква посебна наређења, самоиницијативно је остао да чува опсерваторијске инструменте, архиву и библиотеку.¹

Зграда Опсерваторије се у то време истицала на узвишици западног Врачара, са терасом на крову одакле се пружао поглед све до ушћа Саве у Дунав. Због тога је управник Недељковић, да не би дао повода аустроугарској војсци за бомбардовање, закључао врата која воде на кров. Тако су и одатле престала метеоролошка осматрања која су се и онако већ од почетка рата вршила у смањеном обиму и уз честе прекиде.²

Милан Недељковић је одлазио из Београда само на краће време, када је крајем јула 1914. евакуисао своју породицу у Ваљево, затим током новембра и децембра исте године када је ишао на Сувобор код свог сина ћака поднаредника, и службено у фебруару, априлу, јулу и септембру 1915, када је одлазио у Ниш до благајника Универзитета да би наплатио рачуне Опсерваторије,³ која је у то време била универзитетска установа.

Аустријанци су ушли у Опсерваторију већ за време прве окупације Београда крајем 1914. го-

дине. Тада су боравили у ђачким становима при Опсерваторији, док астрономске павиљоне, собе са инструментима, библиотеку и остале просторије нису дирали. Тако је после њиховог одласка све остало на свом месту, ништа није било ни упропашћено ни однесено.⁴

По њиховом повлачењу, Недељковић се вратио у Београд почетком јануара 1915. У Опсерваторији је остао све док 25. септембра 1915. ордонанс команданта одреда одбране Београда није донео писмену поруку да се још у току дана евакуише. Напад аустријске војске је већ био почео, а бомбе су падале и на 50 м од Опсерваторије јер је био бомбардован крагујевачки друм који је пролазио у непосредној близини.⁵

Напустивши Опсерваторију, остављајући при том своје и државне ствари у њој, Милан Недељковић је отишао до породице у Ђуприју, а одатле уз помоћ једног Чеха који је радио у фабрици шећера, колима кренуо 23. октобра 1915. прво за Александровац, Јошаничку бању, Рашку, Митровицу и Призрен, а затим 9. новембра заједно са војском пешица за Пећ, Рожаје, Беране, Подгорицу и Скадар.⁶

Недељковић је намеравао да отптује у Париз и да отпочне рад у тамошњој Опсерваторији, где је на почетку своје каријере провео три године усавршавајући се у Астрономској школи париског опсерваторије, у Метеоролошком институту Француске и у Опсерваторији у Парк Сен-Мори. Такође му је била намера да истовремено буде дописник једне од париског новинских редакција, где би писао извештаје о рату и страдању српског народа. Међутим, у Скадру се на захтев министра за војску прихватио израде новог српског речника шифара за војне потребе, који је радио целе 1916. и већи део 1917. године, тј. до краја октобра, када се већ налазио на Крфу где је био отишао са Војним министарством.

Када је завршио са овим послом, и даље је желео да оде у Париз. Међутим, плата коју је примао није била довольна да подмири трошкове боравка, а како сам Недељковић пише „новинарству париском није било више до српских невоља и несрећа, већ до њихових.“⁸

РАД ОПСЕРВАТОРИЈЕ У ОКУПИРАНОМ БЕОГРАДУ

Београд је по други пут окупiran октобра 1915. године, али рад у Опсерваторији је настављен тек 1. јануара 1916. године. Назив станице је био K.u.k. Luftfahrttruppen, K.u.k. Feldwetterstation Belgrad (К.у.к. ваздухопловне трупе, К.у.к. пољска метеоролошка станица Београд).⁹

Током окупације спровођена су само метеоролошка осматрања по програму предвиђеном за

ову категорију станица. Станица је без прекида радила од 1. јануара 1916. до 30. септембра 1918. године, када је почело повлачење окупатора.

Особље Опсерваторије су у том периоду чинили припадници аустроугарске војске. За управника је био постављен универзитетски професор Виктор Конрад, док су као осматрачи радили Рибинг (Ribing), Ешлер (Eschler), Фишл (Fischl), Церијан (Zerian), Шулце (Schulze), Фхурх (Fhurch), Вегрихт (Wegricht), Кермер (Körmer), Фуртенбахер (Furtenbacher), Ковач (Kovacs).¹⁰

Дневници осматрања су штампани на немачком језику, а они се и данас налазе и користе у Метеоролошкој опсерваторији Београд.

Окупацијска војска је била смештена у павиљону за ђаке и послугу, док су у неколико просторија биле донете књиге и друге ствари из Сеизмолошке станице на Ташмајдану.¹¹

Списак радника Астрономске и метеоролошке опсерваторије за време окупације током Првог светског рата¹²:

1. Victor Conrad	управник	I	1916–IX	1918	
2. Ribing	осматрач	I	1916–IX	1918	
3. Eschler	осматрач	I	1916–IV	1917	
4. Fischl	осматрач	VIII	1916–I	1917	
5. Zerian	осматрач	II	1917–XI	1917	
6. Schulze	Fhurch	осматрач	VII	1917–IX	1917
7. Wegricht	осматрач	X	1917–IX	1918	
8. Körmer	осматрач	XII	1917–II	1918	
9. Furtenbacher	осматрач	III	1918–IX	1918	
10. Kovacs	осматрач	VII	1918–IX	1918	
11. Сара Вукосављевић	спремачица	I	1916–IX	1918	

Min. Prof. Dr. V. Conrad.

Annelding für links.

Натпис на вратима канцеларије управника Опсерваторије

Пре првог светског рата Виктор Конрад је био професор метеорологије на Универзитету у Черновцима, главном граду аустроугарске покрајине Буковине. Када су Руси освојили тај град, Конрад одлази у Беч. Годину дана касније, када је аустроугарска војска освојила Београд, Војна управа окупирале Србије га је поставила за управника Метеоролошке опсерваторије у Београду¹³ (сл. 1).

Радећи као управник Опсерваторије, Виктор Конрад је на основу опсерваторијске библиотеке, богатог архивског материјала, дневника метеоролошких осматрања и таблици обрађених података, написао прву студију о клими Србије.

1. *Beiträge zu einer Klimatographie von Serbien*, (Прилози климатографији Србије), Sitzungsber. d. Kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien, Mathem.-naturw. Klasse, Abt. IIa, 125. Band, 10. Heft, Wien 1916,¹⁴

а затим и следеће радове:

2. *Täglicher Gang des Luftdrucks zu Belgrad*, (Дневни ход ваздушној притиска у Београду), Meteorologische Zeitschrift, 1917.¹⁵

3. *Beiträge zu einer Klimatographie der Balkanländer*, (Прилози климатографији балканских земаља), Österreichische Staatsdruckerei, In Kommision bei Alfred Hölder, Wien 1921.¹⁶

Захваљујући Конрадовом великим интересу за науку и односу према послу, библиотека и архива су током рата остале са скоро потпуно сачуваним материјалом. Виктор Конрад је протестовао када је приликом повлачења војска почела да односи астрономске и метеоролошке инструменте из Опсерваторије, али војна наредба је гласила да се све мора однети.¹⁷

После рата Конрад није могао да се врати на свој ранији положај у Черновцима, јер је тај град ушао у састав Румуније. Зато је остао у Бечу, задржавши ранг и плату аустријског професора универзитета. Но, пошто је био Јеврејин, није могао да добије катедру већ је радио као уредник угледног часописа »*Gerlands Beiträge zur Geophysik*«.¹⁸

НАСТАВАК РАДА ОПСЕРВATORИЈЕ ПО ОДЛАСКУ ОКУПАЦИЈСКИХ АУСТРО-УГАРСКИХ ТРУПА

Спремачица Сара Вукосављевић је цео рат провела радећи у Опсерваторији и не напуштајући је ни у најтежим тренуцима. Остајала је и 1914. и 1915. године када је Милан Недељковић одлазио на пут из службених или приватних разлога, а радила је и током аустријске окупације. Милан Недељковић је са њом био у сталном контакту и док је боравио на Крфу. Старао се да јој се шаље помоћ од 60 динара месечно, колико је износила њена плата. Она га је извештавала о Опсерваторији, а он јој је поручивао да је не оставља. Тако је Сара Вукосављевић дочекала и ослобођење у Опсерваторији.¹⁹

Нажалост, неки од службеника Опсерваторије нису дочекали крај рата. Драгиша Маријановић, млади помоћник Милана Недељковића, погинуо је као наредник, а погинуо је и вишегодишији осматрач Ђорђе Поповић. Несрећа је задесила и две калкулаторке Опсерваторије. Једна се разболеле од плућног катара, а друга је доживела породичну трагедију јер су јој погинули муж и три брата.²⁰

Списак службеника Опсерваторије који су радили до почетка првог светског рата и по његовом завршетку:

1. Милан Недељковић	управник	1887–1899, 1900–1915, 1919–1924
2. Драгиша Маријановић	ћак-осматрач	1893–1898
3. Ђорђе Поповић	хонор. асистент	1906–1914
4. Босилька Красици	ћак-осматрач	1893–1895, 1910–1914
5. Ангелина Ђикић	калкулант	1901–1910, 1919–1935
6. Мирко Рашовић	калкулант	1904–1909, 1920–1938
7. Радош Шћепановић	ћак-осматрач	1906–1910, 1919–1921
8. Драгољуб Миливојевић	ћак-осматрач	1907–1914, 1920
9. Милорад Лазаревић	ћак-осматрач	1911–1914
10. Р.С. Панчић	ћак-осматрач	1912–1913
11. Добросав Чедић	ћак-осматрач	1913–1914
12. Милан Тепавчић	ћак-осматрач	1913–1914
13. Милица Илић	ћак-осматрач	1914–1915
14. Др Јан Крчмар	асистент	1914, 1921–1923
15. Драгутин Рибинг	осматрач и калкулатор	1916–1918
16. Сара Вукосављевић	спремачица	1920–1932
		непознат период

Приликом евакуације из Београда Аустријанци су Опсерваторију предали Општинском суду, у присуству проф. Светозара Зорића 25. октобра 1918. Том приликом су запечаћене све просторије,

осим једне у сутеренском делу главне зграде, а кључ је предат проф. Зорићу.²¹

Када се Недељковић 24. фебруара 1919. године вратио са Крфа у Београд и отворио Опсерваторију, осим библиотеке, све остале просто-

рије су биле у великом нереду. Окупацијска војска је чак неке просторије у павиљонима претворила у штале.²²

Од метеоролошких инструмената није ништа остало, ни једног барометра ни термометра, само се задржао у метеоролошком кругу један ветрометар. Све су по војној наредби однели Аустријанци.²³

Астрономски павиљон, који се налазио у парку Опсерваторије, био је руиниран као и инструменти у њему, меридијански лурбин и азимут.²⁴

Да би се Опсерваторија што брже оспособила за рад, Недељковић се обратио 30. априла 1919. министру просвете да проследи молбу бечком Централном Метеоролошком институту да врати однете инструменте и надокнаду упропашћене, а ако није у могућности да да неке од својих. На ову молбу враћено је само нешто мало справа. Зато се Недељковић поново обратио 28. септембра 1919. молбом за повраћај и надокнаду инструмената. Да би ово било што брже спроведено, а сматрајући да је и његова дужност да учини највише што може, Недељковић је намештавао да лично оде у Беч до директора Централног метеоролошког института и бечке Звездарнице и покуша да на лицу места нађе опсерваторијске инструменте, у чему би му помогао Вик-

тор Конрад, а професор Хан би га подржао да му уместо упропашћених инструмената буду по-зајмљени исправни. Тако је Недељковић упутио молбу министру просвете 12. марта 1920, да му се за трошкове овог пута и боравка одобри сума од 2000 динара сматрајући да то није велики износ с обзиром да је требало да тражи надокнаду за инструменте који су у то време вредели 200 000 динара. Пошто ову суму за пут није добио, Недељковић није могао да оде у Беч па закључује у досијеу Опсерваторије № 167 од 25. јуна 1920. године упућеном министру просвете, ректору Универзитета и декану Философског факултета. „Десило се нашом кривицом да Опсерваторија није повратила све своје инструменте и својих метеоролошких станица.“²⁵

И поред овог тренутног неуспеха, Недељковић налази начин да обнови рад у Опсерваторији. Неколико пута је путовао у Висбаден, где је био смештен центар за репарацију, и успео је да обезбеди суму од 600 000 америчких долара. Тим новицем је одмах код најбољих фирм набавио астрономске и метеоролошке инструменте и осталу опрему. Тако је у релативно кратком времену поново опремљена Опсерваторија а и мрежа метеоролошких станица која је била под њеном јурисдикцијом.²⁶

НАПОМЕНЕ

¹ М. Недељковић, *Извештај Опсерваторије за јодине 1919–1920, 1921–1922. и 1923*, Београд 1924, стр. 1

² Исто, стр. 1

³ Исто, стр. 1

⁴ Исто, стр. 1

⁵ Исто, стр. 1

⁶ Исто, стр. 2

⁷ Исто, стр. 2

⁸ Исто, стр. 2

⁹ Потпун назив станице је дат на основу података из метеоролошких дневника осматрања вођених у београдској Опсерваторији за време окупације током првог светског рата.

¹⁰ Списак осматрача је сачињен на основу њихових потписа у метеоролошким дневницима осматрања, јер према прописима метеоролошке организације осматрачи су дужни да се потписују сваког дана када су у служби.

¹¹ М. Недељковић, *Извештај Опсерваторије*, Београд 1924, стр. 2

¹² Табела је сачињена на основу података из метеоролошких дневника осматрања вођених у београдској Опсерваторији за време окупације током првог светског рата.

¹³ М. Миланковић, *Усвојене, доживљаји, сазнања из 1909–1944*, САНУ, Београд 1952, стр. 28, Виктор Конрад је у Београду био са женом Идом, која је током свог боравка добра научила српски језик.

¹⁴ 100 јодина Метеоролошке опсерваторије у Београду 1887–1987. Републички хидрометеоролошки завод Србије, Београд 1987, стр. 21

¹⁵ Исто, стр. 49

¹⁶ Исто, стр. 49

¹⁷ М. Недељковић, *Извештај Опсерваторије*, Београд 1924, стр. 2

¹⁸ М. Миланковић, *Усвојене, доживљаји, сазнања из 1909–1944*, САНУ, Београд 1952, стр. 218

¹⁹ М. Недељковић, *Извештај Опсерваторије*, Београд 1924, стр. 2

²⁰ Исто, стр. 3

²¹ Исто, стр. 2

²² Исто, стр. 2

²³ Исто, стр. 2

²⁴ Исто, стр. 2

²⁵ Исто, стр. 4

²⁶ 100 јодина Метеоролошке опсерваторије у Београду 1887–1987. Републички хидрометеоролошки завод Србије, Београд 1987, стр. 21